

دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده ادبیات و زبان های خارجی

رساله جهت اخذ مدرک دکتری
در رشته زبان شناسی همگانی

عنوان رساله

اشتقاق در زبان ترکی آذربایجانی

استاد راهنما:

دکتر ویدا شقاقی

استادان مشاور :

دکتر مجتبی منشی زاده دکتر گلناز مدرسی قوامی

نگارنده:

یوسف آرام

بهمن 1388

شماره صفحه	فهرست مطالب
ر	سپاسگزاری
س	چکیده
ص	جدول نشانه های واجی ترکی آذربایجانی
ض	جدول واکه ها
ط	جدول همخوان ها
ظ	جدول نشانه ها
1	فصل اول : مقدمه
2	1-1 مقدمه
2	2-1 اهداف رساله
3	3-1 بیان مسأله
3	4-1 مشکلات تحقیق
4	5-1 چارچوب نظری
4	6-1 پیشینه تاریخی و رده شناختی زبان ترکی آذربایجانی
5	7-1 خاستگاه زبان ترکی
6	8-1 معنی و منشأ نام ترک
7	9-1 زبان های اورال - آلتایی
9	10-1 زبان های آلتایی
13	11-1 مراحل تاریخی: زبان ترکی و تکوین زبان ترکی آذربایجانی
13	12-1 لهجه های ترکی آذربایجانی
17	13-1 اهمیت موضوع
17	14-1 روش تحقیق
18	15-1 سؤالات پژوهش
18	16-1 فرضیه های پژوهش
18	17-1 ساختار رساله

20	فصل دوم : پیشینه مطالعات
21	1-2-1 مقدمه
21	2-2-2 دیدگاه های نظری
21	1-2-2 نظریه های ساختگرایی
23	2-2-2 صرف در زبان شناسی زایشی
24	3-2-2 الگوی آوایی زبان انگلیسی (SPE)
26	4-2-2 صرف و نحو در نظریه معیار
26	5-2-2 معنا شناسی زایشی و گشتارهای واژگانی
27	6-2-2 واژگان گرایی
28	7-2-2 واج شناسی زایشی طبیعی
30	8-2-2 صرف طبیعی
31	9-2-2 رویکردهای واژه گرا
32	3-2-3 مطالعات زبان شناسان غیر ایرانی
32	1-3-2 هله (1973)
34	2-3-2 آرونف (1976)
35	3-3-2 ماسکارو (1976)
35	4-3-2 گلد اسمیت (1976)
36	5-3-2 زیگل (1979)
38	6-3-2 لیبر (1980)
42	7-3-2 مایر ثالر (1981)
43	8-3-2 مارانتز (1981)
44	9-3-2 کیپارسکی (1982)
45	4-2 پژوهش های صرفی در ایران
45	1-4-2 پرویز ناتل خانلری (1351)
46	2-4-2 خسرو کشانی (1371)
46	3-4-2 ایران کلباسی (1371)

46	4-4-2 علاءالدين طباطبائي (1376)
47	5-4-2 ضياءالدين هاجرى (1377)
47	6-4-2 علاءالدين طباطبائي (1382)
47	7-4-2 محرم اسلامى (1383)
48	8-4-2 محمود بى جن خان (1384)
48	9-4-2 مهدي مشكوةالدينى (1384)
49	10-4-2 عاليه كرد زعفرانلو كامبوزيا (1384)
49	11-4-2 ويدا شقاقى (1386)
50	12-4-2 آزيتا افراشى (1386)
50	5-2 رساله هاى دانشگاهى
50	1-5-2 محمدتقى طيب (1350)
51	2-5-2 نرگس مصطفوى (1355)
51	3-5-2 محمد دبيرمقدم (1356)
52	4-5-2 محمود گنجى (1358)
53	5-5-2 سرور پيرشفيعى (1361)
54	6-5-2 اكرم ناشر (1364)
54	7-5-2 ويدا شقاقى (1367)
54	8-5-2 افسانه نخعى آشتيانى (1367)
55	9-5-2 تقى وحيديان كاميار (1374)
55	10-5-2 حبيب حيدرى (1374)
56	11-5-2 حسين سامعى (1375)
56	12-5-2 اعظم استاجى (1376)
57	13-5-2 شهرام مدرس خيابانى (1376)
57	14-5-2 يدالله پرمون (1380)
58	15-5-2 بهناز ذوالفقارى (1381)
58	16-5-2 مسعود مشيدى (1383)

- 59 17-5-2 فریبا قطره (1385)
- 60 18-5-2 سهیلا دشتی (1386)
- 60 19-5-2 فائزه ارکان (1386)
- 61 6-2 پژوهش های سنتی در مورد زبان ترکی
- 61 1-6-2 جواد هیئت (1365)
- 62 2-6-2 پیرهاشمی (1368)
- 63 3-6-2 محمد علی فرزانه (1358)
- 63 4-6-2 اسماعیل هادی (1374)
- 63 5-6-2 رضا شعبانی (1382)
- 64 6-6-2 حسن احمدی گیوی (1383)
- 64 7-2 پژوهش های زیانشناختی در مورد زبان ترکی
- 64 1-7-2 حمید سرهنگیان (1349)
- 64 2-7-2 حسن حسابگر (1371)
- 65 3-7-2 محمد جعفر بنی اردلان (1374)
- 65 4-7-2 علی محمدی (1374)
- 66 5-7-2 عبدالرضا حسنزاده کبودگنبدی (1375)
- 66 6-7-2 عبدا...صادقی نیارکی (1375)
- 67 7-7-2 محمدابراهیم مریمی (1375)
- 67 8-7-2 شهزاد محجوبی (1375)
- 68 9-7-2 ساحل عباچی (1376)
- 69 10-7-2 شمس محمد نژاد (1380)
- 69 11-7-2 بهمن مرادی (1380)
- 69 12-7-2 محمد علی جعفری (1381)
- 70 13-7-2 طویب حسین زاده آزاد (1382)
- 70 14-7-2 ابراهیم عطا سعدی (1383)
- 70 8-2 بررسی مختصر مطالعات پیشین درباره ساختار تکیه و هجا در ترکی آذربایجانی

71	1-8-2 ساخت هجا در زبان ترکی آذربایجانی
71	2-8-2 ساخت تکیه در زبان ترکی آذربایجانی
74	9-2 خلاصه
75	فصل سوم : ملاحظات نظری
76	1-3 مقدمه
77	2-3 نظریه صرف و واج شناسی واژگانی
85	3-3 سطوح واژگانی
88	4-3 اشتقاق در صرف واژگانی
98	5-3 تصریف در صرف واژگانی
102	6-3 قواعد واژگانی
104	7-3 تفاوت های قواعد واژگانی و پساواژگانی
109	8-3 تعداد سطوح
109	9-3 برخی از پیامدهای نظریه صرف و واج شناسی واژگانی
115	10-3 خلاصه
116	فصل چهارم : تحلیل داده های زبان ترکی آذربایجانی
117	1-4 مقدمه
117	2-4 وند افزایی
118	3-4 انواع ونداها
119	4-4 محدودیت در تعداد و نوع ونداها
120	5-4 بسامد نسبی انواع مختلف ونداها
121	6-4 ترتیب ونداها و ساخت صرفی
122	7-4 معیارهای تمایز ونداها اشتقاقی و تصریفی
122	1-7-4 تغییر مقوله
123	2-7-4 زایایی
124	3-7-4 معنا
125	4-7-4 بافت نحوی

125	5-7-4 جایگاه
126	6-7-4 صیغگان
126	7-7-4 تعداد
126	8-7-4 فهرست واژگانی
127	9-7-4 قابلیت جایگزینی
127	10-7-4 تکرارپذیری
127	11-7-4 انباشتگی مفهومی
128	12-7-4 دامنه توزیع
128	13-7-4 استثناپذیری
128	14-7-4 انسداد
129	15-7-4 سهولت یادگیری
130	8-4 ویژگی‌های عمومی زبان ترکی
130	1-8-4 ماهیت پیوندی
130	2-8-4 همگونی
130	3-8-4 هماهنگی واکه‌ای
131	4-8-4 فقدان علامت جنس دستوری
131	5-8-4 توالی وندها
131	9-4 ساختار واژه
131	1-9-4 پایه
131	1-1-9-4 پایه غیر فعلی
131	2-1-9-4 پایه فعلی
132	10-4 وندهای زبان ترکی آذربایجانی
132	11-4 پسوند های اشتقاقی
134	1-11-4 پسوند های غیر فعلی
134	1-1-11-4 پسوندهای سازنده اسم از فعل
151	2-1-11-4 پسوند سازنده اسم از صفت

- 152 3-1-11-4 پسوند سازنده اسم از عدد
- 153 4-1-11-4 پسوند سازنده اسم از اسم صوت
- 153 5-1-11-4 پسوندهای سازنده اسم از اسم [حافظ مقوله]
- 162 2-11-4 پسوندهای سازنده صفت
- 162 1-2-11-4 پسوندهای سازنده صفت از فعل
- 172 2-2-11-4 پسوندهای سازنده صفت از اسم
- 177 3-2-11-4 پسوندهای سازنده صفت از صفت [حافظ مقوله]
- 178 3-11-4 پسوندهای سازنده قید
- 178 1-3-11-4 پسوندهای سازنده قید از فعل
- 179 2-3-11-4 پسوند سازنده قید از اسم
- 179 3-3-11-4 پسوندهای سازنده قید از صفت
- 180 4-3-11-4 پسوند سازنده قید از عدد
- 180 5-3-11-4 پسوند سازنده قید از قید [حافظ مقوله]
- 181 6-3-11-4 پسوند سازنده قید از ضمیر
- 181 4-11-4 پسوندهای فعلی
- 181 1-4-11-4 پسوند های سازنده فعل از اسم
- 184 2-4-11-4 پسوندهای سازنده فعل از صفت
- 188 3-4-11-4 پسوند سازنده فعل از اسم صوت
- 188 4-4-11-4 پسوند سازنده فعل از عدد
- 189 5-4-11-4 پسوند سازنده فعل از فعل [حافظ مقوله]
- 189 12-4 تحلیل داده های زبان ترکی آذربایجانی
- 190 1-12-4 شناسایی و تحلیل جایگاه و انواع تکیه در زبان ترکی
- 191 1-1-12-4 تکیه در ریشه های با قاعده
- 196 2-1-12-4 قید
- 199 3-1-12-4 اسامی مکان ها
- 201 4-1-12-4 صورت های مکرر

203	5-1-12-4	وامواژه ها
208	6-1-12-4	واژه های مرکب
217	7-1-12-4	صورت های ندایی
224	8-1-12-4	پرسشواژه ها
226	9-1-12-4	افعال مرکب
229	2-12-4	پسوندها
229	1-2-12-4	پسوندهای تکیه پذیر
234	2-2-12-4	پسوندهای تکیه ناپذیر
237	13-4	الگوی صرف و واج شناسی واژگانی برای زبان ترکی آذربایجانی
237	14-4	ساختار سطوح
139	15-4	نقش تکیه در زبان ترکی
242	16-4	تکیه و پسوندها
242	17-4	واج شناسی و صرف سطح دوم
244	18-4	واج شناسی و صرف سطح اول
247	19-4	وندهای تصریفی سطح اول
249	20-4	نمونه هایی از تحلیل
249	1-20-4	صورت های اشتقاقی سطح اول
251	2-20-4	صورت های اشتقاقی و تصریفی سطح دوم
253	3-20-4	صورت های اشتقاقی سطح اول و سطح دوم
253	4-20-4	صورت های تصریفی سطح اول و سطح دوم
254	5-20-4	صورت های مرکب سطح اول و سطح دوم
256	21-4	خلاصه
258		فصل پنجم : خلاصه و نتیجه گیری
259	1-5	مقدمه
260	2-5	نتیجه گیری
266	3-5	پیشنهادات

268	کتابنامه
268	منابع فارسی
270	منابع انگلیسی
271	منابع ترکی
273	واژه نامه فارسی به انگلیسی
287	واژه نامه انگلیسی به فارسی
301	نمایه نام ها
305	پیوست
306	فهرست پسوندها
314	چکیده انگلیسی (Abstract)

سپاسگزاری

حسب وظیفه، مراتب سپاس قلبی خود را نسبت به همه اساتید ارجمندم که همواره و به ویژه در طول نگارش این رساله مرا مورد لطف و یاری خود قرار داده اند، ابراز می دارم. از استاد راهنمای ارجمند و گرانقدرم **سرکار خانم دکتر شقایق** که در طول نگارش رساله زحمات فراوانی متقبل شده اند و با بردباری و باریک بینی، مطالب رساله را بارها مطالعه فرموده و خطاهای کار را مشفقانه گوشزد نموده و رهنمودهای بسیار ارزشمندی ارائه فرموده اند، بسیار سپاسگزارم. بی تردید، این سپاس ذره ای از زحمت هایی را که ایشان متحمل شده اند، جبران نخواهد کرد.

از استاد ارجمند **جناب آقای دکتر منشی زاده**، استاد مشاور محترم این رساله که با قبول زحمت و با راهنمایی های ارزنده خویش و طرح نکات ارزشمند و راهگشا مرا برای همیشه وامدار محبت و لطف خود ساخته اند، صمیمانه سپاسگزارم.

از **سرکار خانم دکتر مدرسی** به عنوان دیگر استاد مشاور رساله که زحمات فراوانی را متحمل شده و با راهنمایی های ارزنده خویش و بذل اهتمام مضاعف در تصحیح رساله مرا تا ابد رهین منت و لطف خود ساخته اند، بسیار سپاسگزارم.

از استاد ارجمند **جناب آقای دکتر دبیر مقدم** بسیار سپاسگزارم که داوری این رساله را تقبل نموده اند. بهره مندی از زلال دانش و شخصیت والای این دانشمند فرزانه یادگار بسیار گرانمایه ای است که تا ابد با خود به ودیعه خواهم داشت.

از استاد ارجمندم **جناب آقای دکتر عاصی** که به رغم کثرت مشغله تقبل زحمت نموده و داوری رساله را بر عهده گرفته اند، صمیمانه سپاسگزارم. بی تردید، نظرات صایب آن استاد گرانمایه در بهبود کیفی رساله بسیار راهگشا خواهد بود. همواره سپاسگزار راهنمایی های صمیمانه ایشان خواهم بود.

از استاد بزرگووارم جناب آقای دکتر صفوی که به عنوان ناظر جلسه دفاع متحمل زحمت شدند، صمیمانه سپاسگزارم. از شاگردی در محضر این استاد بهره های فراوانی برده ام. از این که بنده را همواره مشمول رفتار صمیمانه و دلگرم کننده نموده اند، بسیار سپاسگزارم.

در خاتمه، از اعضای صمیمی و صبور خانواده ام که به رغم مضایق و مرارت های فراوان با از خود گذشتگی های بی بدیل، محیط مناسبی را برایم فراهم نموده اند، بسیار سپاسگزارم.

چکیده:

در این پژوهش، فرایند اشتقاق در زبان ترکی آذربایجانی بر بنیاد انگاره نظری کیپارسکی (1982) تحت عنوان « صرف و واج شناسی واژگانی» یا به اختصار «صرف واژگانی» مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. این نظریه از جمله رهیافت‌های علم صرف است که در چارچوب دستور زایشی، به توصیف و تبیین نظام واژگانی و ارتباط آن با دیگر حوزه‌های زبان به ویژه واج شناسی می پردازد.

در فصل اول، ضمن تبیین اهداف رساله و طرح موضوع، به نحوه گردآوری داده‌ها، و شیوه انجام پژوهش اشاره شده و نمایه ای کلی از نظریه صرف و واج شناسی واژگانی که این رساله بر بنیاد آن نگارش می شود، ارائه شده است. همچنین، زبان ترکی که به نظر می رسد شاخص‌ترین عضو خانواده زبان‌های آلتایی باشد، از حیث پیشینه تاریخی، مراحل تحول و ویژگی‌های رده شناختی بررسی شده است. در فصل دوم، پیشینه تحقیقاتی که در مورد صرف و اشتقاق به طور عام و مطالعاتی که در مورد زبان ترکی آذربایجانی به طور خاص انجام گرفته است، معرفی شده است. در فصل سوم، نظریه صرف و واج شناسی واژگانی کیپارسکی به عنوان چهار چوب نظری این رساله به صورت مبسوط مطرح و ارزیابی شده است. در فصل چهارم، داده های زبان ترکی آذربایجانی مشتمل بر وند های اشتقاقی بر بنیاد نظریه صرف و واج شناسی واژگانی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. در این فصل، ضمن تشریح اشتقاق پسوندی به عنوان یکی از مهمترین و رایج ترین فرایند های واژه سازی در زبان ترکی آذربایجانی، انواع پسوند های اشتقاقی اسم ساز، صفت ساز، قید ساز و فعل ساز به همراه شواهد متعددی معرفی گردید. همچنین، در این گروه ها نیز با توجه به این که پسوند به کدام یک از اجزای کلام افزوده شود، زیر گروه های مختلفی شناسایی و معرفی گردید. برای هر یک از پسوند ها یک صورت زیر ساختی در نظر گرفته شد که با توجه به مشخصه های آوایی واکه های موجود در پسوند، دو یا چهار صورت رو ساختی / تکواژ گونه ارائه شده است. با توجه به ماهیت و موضوع این پژوهش، بدیهی است چنانچه تحلیل های نظری بر بنیاد تحقیقات آزمایشگاهی اقامه شود، نتایج به دست آمده (در این پژوهش، تعیین جایگاه تکیه، شناسایی و تحلیل رفتار آوایی پسوندها و...) قابل اعتمادتر خواهد

بود. بر این اساس، در این پژوهش، انواع تکیه در زبان ترکی و محل وقوع آن با استفاده از نرم‌افزار پرات مدل 4,4,18 به صورت دیجیتالی ضبط و تجزیه و تحلیل شده است. برپایه این تحلیل، پسوندهای زبان ترکی برحسب رفتار واجی شان به دوگروه گسترده تقسیم شده است. گروه اول شامل پسوندهای "غیرخنتی" و گروه دوم مشتمل بر پسوندهای "خنتی" می‌باشد. وندهای خنتی برپایه ای که به آن می‌چسبند، هیچ گونه تأثیر واجی ندارند. لیکن وندهای غیرخنتی از بعضی جهات براجزای همخوانی یا واکه ای، همچنین بر محل تکیه در پایه ای که به آن می‌پیوندند، تأثیر می‌گذارند. تکیه غیر پایانی مربوط به مقوله‌های صرفی سطح اول می‌باشد، در حالی که تکیه مقوله‌های صرفی سطح دوم از نوع پایانی است. در این رساله، تعداد 148 پسوند متشکل از 127 پسوند اشتقاقی متعلق به سطح دو و 21 پسوند اعم از اشتقاقی و تصریفی متعلق به سطح یک شناسایی و مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. در فصل پنجم، ضمن نتیجه گیری از مباحث مطروحه، الگوی متفاوتی از نظریه صرف و واج شناسی واژگانی کیپارسکی بر اساس زبان ترکی آذربایجانی پیشنهاد شده است.

واژه های کلیدی :

اشتقاق ، پسوند ، ترکی آذربایجانی ، ترکیب ، تصریف ، تکرار ، تکیه ، دیرش ، زیر و بمی ، سطوح ، شدت ، صرف و واج شناسی واژگانی

جدول نشانه های واجی ترکی آذربایجانی

â
a
e
o
i
u
ü
ö
ï
p
b
t
d
k
g
ƣ
f
v
s
z
ş
ž
x
q
h
ç
ğ
r
m
n
l
y

جدول واکه ها

- پسین		+ پسین	
- گرد	+ گرد	- گرد	+ گرد
i	ü	ï	u
e	ö		o
a			â

افراشته

افتاده

جدول همخوان ها

		دولبی	لبی - دندانی	دندانی	لثوی	لثوی - کامی	کامی	نرمکامی	ملازی	چاکنایی
انسدادی	بیواک واکدار	p b		t d			k g			
سایشی	بیواک واکدار		f v		s z	š ž			x q	h
انسدادی-سایشی	بیواک واکدار					č ǰ				
لرزشی	بیواک واکدار				r					
خیشومی	بیواک واکدار	m			n					
روان	بیواک واکدار				l					
غلطان	بیواک واکدار						y			

فهرست نشانه‌ها

مفهوم	نشانه
یا	/
واج‌نویسی	//
مؤلفه معنایی	[]
اختیاری بودن	()
نمونه غیردستوری	*

صفحه	فهرست نمودار ها
8	نمودار 1-1 : تقسیم بندی خانواده زبان های اورال - آلتایی
10	نمودار 1-2 گروه زبان های آلتایی، در نمایه پیشنهادی پوپ
11	نمودار 1-3. زبان ترکی آذربایجانی و شاخه های آن
24	نمودار 1-2 انگاره نظریه معیار
39	نمودار 2-2 . درج تکواژ
39	نمودار 2-3 اصل اول تراوش مشخصه
39	نمودار 2-4 اصل دوم تراوش مشخصه
40	نمودار 2-5 اصل دوم تراوش مشخصه
40	نمودار 2-6: مشخصه گره عنوان دار
42	نمودار 2-7: عملکرد اصل چهارم لیبر (1980) بر واژه های مرکب
93	نمودار 1-3 الگوی صرف واژگانی، کیپارسکی، 1982- برگرفته از کاتامبا واستونهام
113	نمودار 2-3 توضیح کیپارسکی در خصوص واژه grandstanded
266	نمودار 1-5: واژگان زبان ترکی آذربایجانی بر اساس نظریه صرف و واج شناسی واژگانی

صفحه	فهرست جداول
ص	جدول نشانه‌های واجی
ض	جدول واکه‌ها
ط	جدول همخوان‌ها
ظ	جدول فهرست نشانه‌ها
11	جدول 1-1 خانواده زبان‌های آلتایی